

Aerts en Compagnie' (1760-1806) en haar latere evolutie (1806-1951)' (293-311) schrijft het boeiende verhaal van deze vennootschap en van haar suikerfabriek aan de Kaasstraat te Antwerpen. Alfons, K.L. Thijs, 'Peiling naar de politieke overtuiging van Lodewijk Joachim Vleeschouwer (Antwerpen, 1810-1866), vrijmetselaar, katholiek journalist en flamingant' (313-345) betoogt dat deze letterkundige op de eerste plaats een unionistisch flamingant was met een grote verdraagzaamheid op godsdienstig vlak. Enkel tijdens zijn redacteurschap van het *Journal d'Anvers* (1851-1858) stelde hij zich rechtstreeks ten dienste van de katholieke partij omdat hij meende dat zij aan de kant van de Vlaamse Beweging was gaan staan. G. Devos, 'Milieuverontreiniging door de industrie omstreeks het midden van de 19de eeuw' (347-384) gaat uit van de rapporten van de Franse mijnningénieur Charles de Freycinet om de milieuproblemen in België te beschrijven en de getroffen maatregelen te situeren. Het optreden van de overheid in de negentiende eeuw stoelde nog niet op milieubeschermdende motieven maar op de zorg om de openbare gezondheid. M. Somers, 'De Antwerpse 'Van Maerlant's-Kring' (1873-1878). Liberaal-progressieve volksvoordrachten in de politieke strijd' (385-399) gebruikt de volledig bewaarde verslagboeken om de organisatie, ideologische opstelling en plaats in het Antwerpse politieke leven te preciseren. Vrijzinnigheid met een duidelijk agressief anti-katholiek accent, stond er voorop. Jan Art, 'Vaticaanse brieven en plaatselijke politiek. De Nuntius en de Gentse partijstrijd rond 1890' (401-441) analyseert een aantal interessante Vaticaanse documenten waaruit de sterke curiale inmenging in de Belgische binnenlandse aangelegenheden tijdens de periode 1882-1894 blijkt. Deze inmenging verklaart hij door de vrees voor een nieuwe liberale regering en door de betrekkelijke onmacht van het bisschoppencollege. Vermelden wij tenslotte de bibliografie van K. van Isacker, opgesteld door J.P. Lissens, doch beperkt tot boeken en tijdschriften.

R. de Keyser

J.J.M. Timmers, *De kunst van het Maasland, II, De gotiek en de renaissance* (Maaslandse monografieën (groot formaat) III; Assen: Van Gorcum, 1980, 385 blz., f 130,—, ISBN 90232 17888).

In 1971 publiceerde professor Timmers het eerste deel van *De kunst van het Maasland* dat tot het begin van de dertiende eeuw reikte en voornamelijk gewijd was aan een beschrijving van romaanse kerken en sculptuur en van de produkten der romaanse metaalkunst. Bij de kunsthistorici is het algemeen aanvaard dat deze periode in de Maasstreek een eigen stijl vertoont die duidelijk te onderscheiden is van architectuur en beeldende kunsten in andere streken, zelfs van de kunst van het Rijnland, die er soms mee verbonden wordt. De auteur heeft in dit tweede deel proberen aan te tonen, dat ook in de volgende eeuwen van een eigen Maaslandse stijl gesproken kan worden en dat die is blijven bestaan tot in de achttiende eeuw. Omdat echter over de periode sinds 1200 veel minder geschreven is dan over de voorgaande tijd, heeft het de schrijver meer tijd gekost dan hij oorspronkelijk had beaamd om dit boek te voltooien. Ook was hij gedwongen veel meer een inventaris te geven van afzonderlijke objecten dan een comprehensieve analyse van het geheel, zoals in deel I. Dat laatste is inderdaad te bemerken. Het begint de lezer op den duur te duizelen van alle kerken, wier bouwgeschiedenis vaak tot op de dag van vandaag breedvoerig uit de doeken wordt gedaan. Soms heeft het boek enigszins het karakter van een Baedeker en het zou inderdaad de moeite waard zijn om aan de hand van dit boek de Maaslandse kunstmonumenten ter plaatse te bezoeken; men zou dan wel maanden nodig hebben, mede omdat de

schrijver het begrip Maasland niet beperkt tot het dal van de rivier, maar bijvoorbeeld ook de stadswallen van Binche in Henegouwen en de kerk van Leende in Noord-Brabant behandelt. Hij meent daartoe gerechtigd te zijn omdat hij bepaalde kenmerken als typisch Maaslands heeft weten te onderkennen; bij de gotische kerken zijn dit bijvoorbeeld de volgende:

1. Zelden wordt een kooromgang met straalkapellen aangetroffen. In enkele kerken, waar dit toch het geval is, moet met directe imitatie van een Frans voorbeeld gerekend worden.
2. De hoofdingang bevindt zich niet in de westbouw, maar in één van de lange zijden.
3. Ronde schipkolommen, opgemetseld uit blauwe arduinsteen dragen de gewelfbogen.
4. De kapitelen zijn zeer eenvoudig, waarschijnlijk zijn die al bij de steengroeve op bestelling gemaakt. De auteur heeft zelfs geïsoleerde exemplaren van dergelijke Maaslandse zuilen aangetroffen in 's-Hertogenbosch en onder Houten in de provincie Utrecht.
5. Monumentale sculptuur, zoals bijvoorbeeld aan portalen, komt nagenoeg niet voor.

Dergelijke duidelijke criteria ontbreken min of meer bij de volgende hoofdstukken die over sculptuur, kloostergangen, burchten en kastelen en over wat niet al gaan. Ook de geelgieterskunst krijgt een apart hoofdstuk. Natuurlijk zal iedereen erkennen dat de gegoten voorwerpen van messing (dinanderies) typisch voor het Maasland zijn en de auteur toont aan dat de produktie daarvan ook na 1200 op peil bleef en heus niet beperkt was tot de stad Dinant alleen. Het is alleen opmerkelijk dat de schilderkunst in het Maasland nooit veel belangrijks heeft voortgebracht. De kunstenaars trokken naar elders met als meest illustere voorbeeld Jan van Eyck, die in Maaseik was geboren, maar gewerkt heeft in Holland en Vlaanderen. Wel heeft hij waarschijnlijk hier en daar herinneringen aan zijn land van herkomst afgebeeld in zijn werken. Op het paneel de 'Madonna in de kerk' uit het Deutsches Museum in Berlijn zou volgens sommigen de kathedraal van St. Lambert te Luik afgebeeld staan en professor Timmers betwijfelt wel een zo exacte toeschrijving, maar bevestigt dat de Moeder Gods in ieder geval in een Maaslandse kerk geportretteerd is.

De kunsthistorische argumenten zijn soms meer, soms minder overtuigend, maar ik ben geen vakbroeder en de auteur moet het me maar vergeven dat in dit tijdschrift de kritiek zich vooral richt op de wijze, waarop hij zijn visie heeft ingebed in het geheel van de loop der geschiedenis. En dan moeten we toch constateren dat hij zich wel zeer eenzijdig tot stijlvergelijkingen beperkt heeft en de politieke en maatschappelijke werkelijkheid te zeer heeft verwaarloosd. Daardoor verliezen ook zijn kunsthistorische argumenten aan kracht. Een voorbeeld. De grote wending in het bisdom Luik van romaans naar gotiek zou het gevolg geweest zijn van de vermoording van bisschop Albert van Leuven in 1192 door drie Duitse ridders. Daarna zouden er alleen maar Franse bisschoppen benoemd zijn. Dat is ten eerste manifest onwaar, met Albert II van Kuik (1194-1200) kwam er nog een echte keizerlijke bisschop op de troon, maar tevens zien we in al de Nederlanden in de dertiende eeuw een geleidelijk doordringen van Franse invloed. Daarmee in overeenstemming is het feit, dat ook in Luik de gotiek maar heel langzaam ingang heeft gevonden, dat oude vormen nog vaak gehandhaafd bleven en dat het jaar 1192 dus allerminst als een duidelijke cesuur kan gelden. Een ander voorbeeld betreft een paar details. Als in de eindeloze reeks van kerken de O.L. Vrouwekerk van Hoei aan de beurt komt, begint de gewone historicus pas echt geïnteresseerd te raken. De verwoesting van deze kerk in het jaar 1055 door Boudevijn V van Vlaanderen was immers indirect de aanleiding tot de verlening van 'het oudste stadsrecht van West-Europa'. De kerk werd grootser en prachtiger herbouwd door bisschop Theoduinus die daarvoor de kooplieden en andere inwoners aansprak om de helft van hun geld. Op 25 augustus 1066 werd de kerk ingewijd, twee dagen later verleende de bisschop het beroemde stadsrecht uit dank voor de financiële steun. Wat staat er echter bij

Timmers! De kerk was in 1013 door een storm verwoest en de opvolger was gesticht ± 1075 . In deel I had hij tenminste nog geschreven dat 'de stichting dezer kerk zou teruggaan tot 1066', al blijkt uit die frase evenmin grote vertrouwdheid met de resultaten der politieke geschiedenis.

Economische- en mentaliteitsgeschiedenis worden al evenzeer verwaarloosd. Tot nog toe werd aangenomen dat de messingindustrie na 1200 over zijn hoogtepunt heen was en slechts gehandhaafd bleef in Dinant. In de samenvatting wordt triomfantelijk verkondigd dat is aangetoond dat de messingindustrie in heel het Maasland is blijven bloeien. Dat is maar gedeeltelijk waar. De schrijver wijdt wel een heel hoofdstuk aan de geelgieterskunst, maar daarin horen we niets over de dertiende eeuw. De zaak werd voor hem pas weer interessant toen in 1372 Jehan Josés opdook, overigens wel uit Dinant afkomstig. Dat was voor het eerst weer een echte kunstenaar. Voor het overige was de Maaslandse produktie grotendeels industrieel seriewerk en daarvoor interesseren kunsthistorici zich helaas niet. Het is dezelfde mentaliteit die bij de Saint Servais te Luik constateert, dat 'de kerk als bouwwerk eer curieus dan mooi' is. Ik respecteer deze dorst naar schoonheid van de kunsthistorici, voor de economische geschiedenis heeft zo'n standpunt echter grote bezwaren en ik denk dat Timmers exposé meer diepgang had gekregen, als hij zich ook van die discipline op de hoogte had gesteld.

Datzelfde geldt voor de mentaliteitsgeschiedenis. De auteur wijdt een apart hoofdstuk aan de grafkunst en uw recensent pakte Ariès, *L'homme devant la mort* en wat verdere werken uit zijn boekenkast, ging rechtop zitten en was zeer benieuwd naar wat ging komen. Dat viel tegen. Na de onjuiste mededeling dat het pas in de loop van de dertiende eeuw gewoonte werd in kerken te gaan begraven, volgde een groot aantal grafzerken, grafkruisen en gisants, maar zonder dat er enige relatie werd gelegd met de houding van de mensen tegenover de dood. De auteur is slechts geïnteresseerd in stijkenmerken.

Kunsthistorisch betekenen de twee delen van *De kunst van het Maasland* ongetwijfeld een knappe prestatie, die getuigt van de kennis, de volledigheidstrang en de ijver van de auteur. De gewone historicus wordt er echter wat mismoedig van, omdat al die kerken en sculpturen op den duur afstompnd gaan werken en de aanpak van professor Timmers weinig aanknopingspunten biedt voor zijn eigen vak.

H.P.H. Jansen

H. Schoorl, *'t Oge. Het waddeneiland Callensoog onder het bewind van de heren van Brederode en hun erfgenamen, de graven van Holstein-Schaumburg, tot de verkoop aan vier Hollandse heren, ca. 1250-1614* (Hollandse Studiën XI; Hillegom: Historische Vereniging Holland, 1979, viii + 389 blz.).

Stormvloedten teisterden de vrijwel onbeschermd Noordzeekust van de Nederlanden in de twaalfde eeuw herhaaldelijk. Grote delen vasteland van het toenmalige Friesland, het tegenwoordige noorden van Holland, werden weggeslagen of werden tot waddengebied, overgeleverd aan de getijden van de zee. In deze voor de bewoners van de kustgebieden uiterst moeilijke tijden ontstonden de waddeneilanden. Over het zuidelijkste eiland dat toen ontstond gaat het boek van Schoorl. Het dorp Kallinge, waarin het Egmondse klooster St. Adalbert de helft van het grafelijke bezit zou hebben verkregen in de tiende eeuw, kwam op dit waddeneiland te liggen, aan de zuidkant van het vasteland afgesneden door de zeeëngte de Zijpe, in het noorden afgescheiden van het volgende eiland Huisduinen door het Heersdiep of Haersdiep. Dit eiland werd tot in de zestiende eeuw Het Oog ge-